

GERÓ ANDRÁS

A tolmácsokról

Csepeli György és Wessely Anna írása, amely "A közép-európai szociológia kognitív esélye" címet viseli, megtéveszti az olvasót. Mondandójuk ugyanis nem korlátozódik a szociológiára, hanem a térség társadalomtudományi értelmisége egészének lehetséges helyzetét és szerepvállalását érinti. Számomra vonzó és meggyőző a kontinens két része közötti *tolmácsszerep* megfogalmazása. A szerzőkkel lényegében egyetértek, így csupán okfejtésük néhány pontjához fűznék kiegészítő megjegyzéseket; olyanokat, amelyek legfeljebb hangsúlyokat és nem esszenciát módosítanak.

(1) A civilizációról leváló kulturális identitás alapvetően *védekező, defenzív* alapállásból jött létre, ami persze nem zárja ki, hogy rendkívül agresszív formákat is ölthetett. Ez azonban nem módosítja a genezis jellegének tényét.

A védekezést az indokolta, hogy – szemben a hegeli definícióval – éppen hogy voltak tettek, s a tettek olvadtak szét vagy törtek meg idegen akaratok mentén. Ha csak a magyar példánál maradunk, akkor történetileg is tisztán érzékelhető, hogy a reformkor a civilizáció és kultúra jegyében fogalmazta meg onnön céljait, s némi historizálással az azt megelőző korok ez irányú sikertelenségéből merített eszmei erőt az egységhez. ("Az nem lehet, hogy ész, erő, s oly szent akarat, hiába sorvadozzanak egy átoksúly alatt"; vagy "Szánd meg, Isten, a magyart, kit vészek hányának, Nyújts feléje védő kart tengerén kínjának, Bal sors akit régen tép, Hozz rá víg esztendőt, Megbűnhődte már e nép a múltat s jövendőt!") A történelmi és szellemi erőfeszítés politikai szinten tört meg, amelynek eredményeképpen Madách *Civilizátor* című művében (1850-es évek) már a civilizátor és a kulturális-nemzeti identitást védő funkciók szembekerültek egymással. Következésképpen az 1848–1849-es szabadságharc leverése – nem alaptalanul – úgy jelenik meg, mint a modernizáló, ámde idegen győztes és a maga útján-módján változni akaró nemzet, kultúra konfliktusa.

Tehát – s ez nagyon lényeges a civilizáció és kultúra szétválása, szembekerülése és lehetséges harmóniája szempontjából – *nem a tettek hiányzanak, hanem a siker*.

(2) A kultúra a védekezés, a leveretés, az önkiteljesedés megtörésének okán és nyomán értékelődött fel; vált, válhatott a civilizáció alternatívájává s a teljes hatalmi impotencia esetén a "kulturális fennsőbbrendűség" ideológiájává.

Ez a folyamat azonban még egy, igen lényeges következménnyel járt: a praktikus és sikeresen megoldhatatlannak bizonyuló problémák nem racionális, hanem *érzelmi és/vagy etikai* kérdésekké váltak. Ha úgy tetszik, *létrejöttek a közösségi "tudatalattik"*, ami nemcsak azt jelentette, hogy erős elfojtások érvényesültek, hanem azt is, hogy a racionális mérlegeléssel szemben az érzelmi-etikai motivációk túlsúlyba is kerülhettek. Gondoljunk csak arra, hogy a felosztott Lengyelország 19. századi történetében egymást követték a racionális mérlegelés alapján eleve bukásra ítélt felkelések – olyan mozgalmak, amelyek az irracionális amocionális-erkölcsi kohéziós erejét adták az egyébként rendszeresen megölt, száműzött, bebörtönzött felkelőknek. De

RÉGIÓNK SZOCIOLÓGIÁJÁRÓL

ugyanígy, a 20. század nyugatias racionalitása számára valószínűleg feldolgozhatatlan az a tény, hogy Európa délszláv területén az ott élő népek életet, energiát nem kímélve mindent elkövetnek azért, hogy az egy főre eső jövedelem az egytizedére olvadjon.

A sikertelenség kulturális, érzelmi szintű kompenzálása természetesen a szellemi életben is megjelenik. Nemcsak úgy, hogy az irodalomban az érzelmi expresszivitást előnyben részesítő líra, illetve a drámai műfajok erősebbek, mint a nagyregény, hanem úgy is, hogy a társadalomtudományosság, a társadalomértelmezés sem marad meg a szikár tárgyyszerűség világánál; vagy egyéni, vagy közösségi megváltás, illetve öngyilkosság igényével fog hozzá mondandója kifejtéséhez.

(3) Mindez természetesen érintette az értelmiségi szerepeket is, és létrehozta azt az értelmiségi típust, aki soha nem tudja eldönteni, hogy értelmezni vagy megváltoztatni akarja-e a környező világot; nem tudja eldönteni, hogy a racionalitás, avagy a felháborodás és/vagy a tökéletes kiábrándultság vezérelje-e tollát. Egyáltalán nem véletlen, hogy a megismerést erős kulturális értékállítással ötvöző népi szociográfiahoz a hasonló attitűddel megáldott és megvert kommunista Révai oly nagyon találóan tudott viszonyulni. Eltérő irányban hasonló küldetés tudat termelődött ki ezen a talajon – az az idea, miszerint az értelmiségi igazából Tiborc, egészen addig, amíg mód nem nyílik arra, hogy Bánk legyen.

(4) A tettekkel arányos sikerek elmaradása, a racionális és irracionális gondolkodási módok hol békés, hol véres konfliktusokat credményező szimbiózisa, az értelmiségi szerepek konfúz, ambivalens jellege egyszerre teher és előny. Teher, hiszen az egymásnak ellentmondó tényezők sokszor lehetetlenné teszik a korrekt önkifejeződést, s intellektuális, morális, politikai zsákutcába vihetnek. De előny is – s a szerzők erre alapozzák a "tolmács szerep" lehetőségét. Optimizmusukat hádd fokozzam – akár azon az áron is, hogy részleteiben tőlük eltérően gondolkozom.

Ők azt írják: "E kultúra egyik fontos jellegzetességét ebben a térségben valószínűleg a modernizáció különös formája hozta létre. Egyoldalú és államilag irányított modernizáció volt, amellyel nem párosult a civil társadalom fejlődése. Az urbanizáció, a megnövekedett társadalmi, területi és foglalkozási mobilitás a merev társadalmi struktúrában nem hozta létre a korábban egymástól izolált közösségek olvasztótégelyét."

Durván leegyszerűsítő állítás, hogy a civil társadalom fejlődésének elmaradása, az államilag irányított s ezért egyoldalú modernizáció jellemezte volna a térséget – érte ezen a volt Monarchia területét. Az állam és a társadalom határai akkor máshol húzódtak, mint ma, de a civilizatorikus fejlődés éppen a civil társadalom világában volt a legdinamikusabb: Budapest korszerűbb lett, mint a Monarchia hadserege; a polgárság által eltartott művészeti élet modernebb ízlésről tanúskodott, mint az uralkodó képvásárlás. A *probléma* sokkal inkább abban rejlett, hogy *a civil társadalom modernizálódott igencsak szelektíven – a polgárosodás sok helyen csak minta és kiváltság maradt, ahelyett hogy totálisan szétáramlóvá, diffúzzá vált volna.* Ez bizony az "olvasztótégely"-hatást is csökkentette, noha a század eleji Bécs vagy Budapest igazi közép-európai "kohó"-nak bizonyult – akár a kultúrát, akár az etnikai eredetet, illetve összetételt vesszük alapul.

Mindazonáltal a civil társadalom ereje arra is elég volt – s ez a kérdés másik oldala –, hogy sok esetben az állami politikákkal szemben fenntartsa és megőrizze tizenegy nemzet és hét nagy vallás létét, saját arcát! *Az állam soha nem lett annyira erős, hogy maradéktalanul megvalósítsa azt, amit akart – igaz, a civil társadalom sem lett oly hatalmas, hogy megakadályozza az államot abban, amit az nemegyszer akart.* Ha úgy

RÉGIÓNK SZOCIOLÓGIÁJÁRÓL

tetszik, ez is olyan ambivalencia, amely legalább annyi optimizmusra adhat okot, mint amennyi pesszimizmust szülhet.

Azt hiszem, *a szociológia kognitív esélye* arra, hogy "tolmács" legyen, azon múlik, hogy a *térség népeinek, társadalmainak* egyáltalán van-e lehetőségük arra, hogy *saját akaratuk nyomán sikereik legyenek*; van-e lehetőségük arra, hogy ne kompenzációkba kényszerüljenek bele. Van-e annyi létjogosultságuk, hogy *a civilizáció és a polgárosodás* ne ellenséggként avagy privilégiumként jelenjen meg számukra, hanem olyan *folyamatként, amelyben s amelyen át egyenlőek lehetnek önmagukkal*. Tolmácsra is csak ekkor lesz szükségük, hiszen mondandójuk is csak így lehet egymás számára.